

Анна МІСІНКЕВИЧ¹

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНИХ КЛАСТЕРІВ В УМОВАХ ВІДКРИТТЯ РИНКУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ

Досліджується правова природа аграрного кластера як нового суб'єкта господарювання в агропромисловому комплексі України в умовах відкриття ринку землі та проведення децентралізації земель сільськогосподарського призначення. Досліджується указ Президента України та постанова Кабінету Міністрів України, які надають можливість територіальним громадам розпоряджатися землями сільськогосподарського призначення на локальному рівні і таким чином розвивати аграрний бізнес на регіональному рівні в аспекті «аграрних кластерів». Аналізуються законодавче забезпечення діяльності «аграрних кластерів» у нашій країні через призму земельного, аграрного, господарського права та положень наукової доктрини. Вивчаються основні програми уряду України за останні десять років, які були дотичні до розвитку кластерного руху в державі. Досліджується правове визначення «аграрного кластера» через призму наукової доктрини та закордонного досвіду, пропонується авторське тлумачення цього правового інституту, яке необхідно внести в наше чинне аграрне та господарське законодавство. Окрім цього, автором розкриваються основні правові проблеми, які існують на законодавчому рівні з приводу правового регулювання діяльності «аграрних кластерів» в Україні та пропонується прийняти спеціалі-

¹ кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового, земельного та господарського права,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
misinkevych@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-2038-6188>.

зований нормативно-правовий акт, який врегулював би ці аграрні правовідносини, й внести відповідні зміни до господарського законодавства. Наголошується на необхідності розроблення та прийняття спеціальної державно-правової програми на законодавчому рівні, яка забезпечить фінансові, правові, економічні, інвестиційні та організаційні умови для створення та діяльності «аграрних кластерів» у державі та привабить закордонних інвесторів. Аналізуючи чинне земельне законодавство, пропонується вирішити правове питання щодо права власності і права користування землями сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільського господарства «аграрними кластерами» в умовах функціонування ринку землі у подальші роки в Україні.

Ключові слова: аграрний кластер, правова природа, правовий механізм, державно-правове регулювання, агробізнес, інноваційні технології, агроекономічний комплекс, земельне законодавство, аграрне законодавство, ринок земель, іноземні інвестиції.

За двадцять дев'ять років незалежності України так і не вдалося здійснити економічного прориву в розвитку та веденні аграрного бізнесу в державі. Хоча за ці роки була прийнята ціла низка різних нормативно-правових актів, які повинні були сприяти інноваційній діяльності в агропромисловому комплексі України, та забезпечувати створення і функціонування новітніх, прогресивних форм господарювання в аграрних правовідносинах шляхом влиття іноземних інвестицій. До прикладу, в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» зазначено, що саме інноваційний потенціал повинен стати рушієм економічного зростання та сприяти розвитку всіх сфер економіки, зокрема промисловості та аграрного сектору держави [1]. Ця програма надає можливості для успішного створення та функціонування аграрних інноваційних підприємств, таких як кластери в Україні. Однак досі на законодавчому рівні так і не встановлено ні правової природи «аграрного кластера», ні правового механізму функціонування таких підприємств в аграрному бізнесі України.

Правові проблеми діяльності «аграрних кластерів» в Україні та їхнє законодавче забезпечення розглядалися представниками науки земельного, аграрного та господарського права, а саме: І. Гиренком, І. Курилом, А. Пахомовою, Я. Сидором, В. Уркевичем. Варто зазначити, що правову діяльність «аграрних кластерів» у державі розглядали у своїх працях також представники економічної науки, такі, як Г. Антонюк, Л. Задорожна, Л. Ринейська, О. Собкевич, С. Соколенко, В. Русана, А. Юрченко.

Мета статті — вивчення юридичної природи, законодавчої бази й правового механізму функціонування «аграрних кластерів» в Україні як одного з передових та інноваційних суб'єктів ведення аграрного бізнесу в умова відкриття ринку землі в державі.

Сьогодні з прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [2], який набуде чинності з 1 липня 2021 р., завершить земельну реформу в Україні і дасть можливість в подальшому модернізувати ведення аграрного бізнесу в Україні через влиття іноземного капіталу та іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс України, створювати й розвивати великий агробізнес під назвою «аграрні кластери» в нашій державі. За підрахунками науковців, розвиток аграрних кластерів сприятиме створенню високотехнологічних і наукових об'єднань із замкненим циклом виробництва та високим рівнем доданої вартості в кінцевому продукті, створенню нових робочих місць різної кваліфікації, розвитку соціальної та виробничої інфраструктури на сільських територіях [3, с. 286]. Необхідно також зазначити, що ефективність аграрних кластерів, на думку фахівців у галузі економічної науки, зумовлена тим, що їхня природа організаційна в поєднанні спеціалізації та концентрації, які неможливі без інноваційності, тому природа кластерів є інноваційною об'єктивно. Пріоритетним завданням у заданому аспекті позиціонування інноваційних структур є розвиток кластерів у таких сферах, як сільський зелений туризм, органічне виробництво, вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції, інноваційна діяльність [4, с. 116]. Ми вважаємо, що саме розвиток аграрних кластерів в Україні дасть можливість вітчизняній аграрній продукції бути конкурентоспроможною як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку та забезпечить вихід аграрного бізнесу країни на новий більш продуктивний, інноваційний та прогресивний рівень. Варто також зазначити, що кластерний підхід щодо ведення агробізнесу в державі дасть фінансовий та економічний розквіт саме об'єднаним територіальним громадам. Саме цьому сприяє нещодавно прийняті нормативно-правові акти, а саме: Указ Президента України «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» [5] та Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» [6], — якими передбачено передача сільськогосподарських земель державної форми власності в комунальну з подальшим розпорядженням ними територіальними громадами. Це дасть можливість іноземним інвестиціям зайти на регіональний рівень для розвитку товарного сільського виробництва та створення інноваційних підприємств таких як «аграрні кластери».

Однак, варто зазначити, що в нашому чинному аграрному законодавстві немає нормативно-правового акта, який би врегулював правову природу та правовий механізм діяльності «аграрних кластерів» в Україні. Нині це питання частково врегулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про порядок створення та функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» від 22 травня 1996 р., яка класифікує «аграрні кластери» як «інноваційну структуру», яка є юридичною особою будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (договір про спі-

льну діяльність) (вид Б), з визначеними галуззю діяльності та типом функціонування, орієнтованим на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції [7]. На наше глибоке переконання, визначення, що наводиться в цьому нормативно-правовому акті, має загальнотеоретичний характер і не висвітлює правовий механізм, правову специфіку та унікальність діяльності аграрних кластерів в Україні. Якщо звернутися до наукової доктрини, то поняття «аграрні кластери» розглядається як концентрація та об'єднання агропромислових та інших підприємств різних форм власності з метою формування на певній території замкненої повної системи розроблення, виробництва, перероблення та реалізації агропромислової інноваційної продукції, технології або послуг із метою одержання й розповсюдження конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та сприяння розвитку соціальної сфери села [4, с. 116]. Саме аграрний кластер як юридична інституція дає можливість об'єднатися за вузьким сільськогосподарським профілем виробництва фермерським господарствам, різноманітним сільськогосподарським кооперативам, особистим селянським господарствам та сільськогосподарським науково-дослідним інститутам та виробляти високоякісну сільськогосподарську продукцію на основі передових інноваційних технологій. Це дасть можливість малий та середній аграрний бізнес вивести на вищий та якісний рівень виробництва сільськогосподарської продукції і забезпечити якісну фінансову та економічну підтримку. Необхідно також зазначити, що на думку багатьох економістів, регіони, на території яких організовані кластери, стають лідерами економічного розвитку. Створення агропромислових кластерів особливо актуально для тих регіонів, де агропромислове виробництво забезпечує значну частку валового регіонального продукту. Кластерні структури більше відповідають новим економічним умовам, сприяють підвищенню конкурентоспроможності АПК регіону, забезпечують його інноваційний розвиток [8, с. 39]. До прикладу, весь аграрний сектор у таких провідних країнах, як: США, Канаді, Австралії, в країнах ЄС та в багатьох інших економічно розвинутих країнах — кластеризований і приносить для економіки цих країн величезні прибутки. В агропродовольчій сфері Канади одним із найбільш відомих регіональних інноваційних кластерів є кластер сільськогосподарських біотехнологій у канадській провінції Саскачеван [8, с. 41]. Ще одним яскравим прикладом ефективною діяльності агропромислових кластерів є Чилі, де за ініціативою глави держави було створено кластер чилійського вина. Об'єднання на підставі кластерної ідеології праці фермерів, наукових установ, органів державної влади та залучення зарубіжних експертів дало змогу в декілька разів збільшити експорт вина, суттєво підняти рівень його якості та претендувати на численні міжнародні нагороди, випереджаючи Аргентину, у якій вдвічі більше виноградників (Чилі зараз посідає четверте місце у світі за експортом вина і прямує до 3 млрд доларів США річного прибутку [4, с. 116]. Якщо говорити про країни ЄС, то економіка Фінляндії повністю кластеризована, в ній виділено 9 кластерів. Економіка Нідерландів розбита на 20 мегакластерів, на основі функціонування яких визначено пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, у яких

беруть участь 40 % усіх підприємств країни, які забезпечують 60 % експорту. В Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною [3, с. 296].

Натомість в Україні спостерігається зародження й створення «аграрних кластерів», але, як зазначають експерти, вони створюються та функціонують за ініціативою наших вітчизняних товаровиробників на основі досвіду, запозиченого ними зі світової практики кластерного розвитку. Такими яскравими прикладами «аграрних кластерів» в Україні є створений у 2002 році у смт Гриців Шепетівського району Хмельницької області кластер зеленого туризму «Оберіг», що об'єднує 10 агросіл. Також у Чернівецькій області створено українсько-румунський «Перший аграрний кластер» з вирощування плодово-ягідної продукції та розвитку садівництва, основним завданням якого є створення взаємодії між підприємствами-виробниками, інспекторами із сертифікації, транспортерами та споживачами продукції, а його діяльність спрямована на підвищення інноваційного рівня сільськогосподарської діяльності, поліпшення інвестиційного клімату для галузей, що входять до кластера, розробки механізму підтримки інноваційної діяльності регіональними органами влади й органами місцевого самоврядування [9]. З цього приводу варто зазначити, що одним з ефективних моментів функціонування «аграрних кластерів» у тій чи іншій країні є правова та фінансова підтримка таких господарств з боку держави. Це мається на увазі розроблення та затвердження спеціальної державної програми створення та функціонування аграрних кластерів. В Україні такого правового документа, на жаль не, існує. Окрім цього, у таких провідних нормативно-правових актах, які регулюють основні засади діяльності агропромислового комплексу країни і визначають основний вектор ведення аграрної політики держави, як: Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [10] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [11] — немає жодної згадки про такий вид господарювання в аграрній сфері, як «аграрний кластер». Ми вважаємо, що Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України слід переглянути ці два нормативні документи та внести доповнення до них у частині інноваційного розвитку аграрного комплексу України шляхом створення та функціонування «аграрних кластерів», які можуть стати успішною рушійною силою для підняття аграрного потенціалу держави й забезпечити інтенсивний розвиток сільської місцевості та виробництва якісної сільськогосподарської продукції, що стане конкурентоспроможною на міжнародних ринках й підніміть економіку держави.

Необхідно також зазначити, що в Господарському кодексі України у главі 12, що регулює правові положення «об'єднання підприємств» не зазначається така організаційно-правова форма об'єднань підприємств, як «аграрний кластер» [12]. На наше глибоке переконання, необхідно внести зміни та доповнення до гл. 12 Господарського кодексу України, додавши до переліку організаційно-правових форм господарювання поняття «аграрний кластер», визначивши його правовий статус, особливості управління,

майнові відносини та правову специфіку припинення діяльності й вихід учасників з такого типу аграрно-господарського об'єднання.

Варто відзначити, що із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» виникне питання, на яких правових титулах і за яких умов буде надаватися земля сільськогосподарського призначення для «аграрних кластерів», так як така організаційно-правова форма господарювання, як «аграрний кластер» утворюється на основі вітчизняних об'єднань фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів з обов'язковою участю іноземного капіталу у ній. Тоді у вищезазначеному законі зазначається, що набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть юридичні особи України, створені та зареєстровані за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади [2]. Тобто виникає питання на законодавчому рівні, чи зможе такий суб'єкт господарювання, як «аграрний кластер» мати право власності на землі сільськогосподарського призначення в Україні. На жаль, чіткої відповіді в земельному законодавстві на це немає.

Окрім цього, виникає питання щодо особливостей права користування землями сільськогосподарського призначення для таких суб'єктів господарювання, як «аграрні кластери». У Земельному кодексі України зазначається у ч. 5 ст. 37¹, що мінімальний строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення становить 7 років [13], а відповідно максимальний термін такого користування, за загальними умовами, не може бути більшим, ніж 50 років. На наше глибоке переконання, у зв'язку із запровадженням ринку землі, в Україні виникає необхідність перегляду строків оренди землі сільськогосподарського призначення в загальному для всіх аграрних суб'єктів господарювання, в тому числі установлення відповідного терміну користування земельною ділянкою для «аграрних кластерів», тому що у більшості економічно розвинутих країнах світу немає такої довготривалої оренди земель сільськогосподарського призначення як в Україні. У США, як правило, оренда для товарного сільськогосподарського виробництва надається на рік із правом наступного продовження договору [14]. Окрім цього сам розмір оренди в законодавстві багатьох країн є чітко фіксований. До прикладу, у Японії законодавство обмежує максимальний розмір оренди земельних ділянок до 1 га [14]. Така норма сприяє відсутності монополістів на землі сільськогосподарського призначення. Ми вважаємо цілком слушним запозичення такого правового досвіду в наше земельне та аграрне законодавство щодо встановлення конкретних розмірів оренди земель сільськогосподарського призначення для сільськогосподарських підприємств і зменшення самого строку оренди таких земель, що забезпечить її раціональне використання й охорону. Окрім цього такі норми будуть повністю забезпечувати основні положення ст. 14 Конституції України, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [15], та

реалізовувати базові принципи земельного права, які містяться у ст. 5 Земельного кодексу України.

Отже, в умовах відкриття ринку землі в Україні з'являється можливість прогресивної трансформації ведення агробізнесу через утворення та діяльності нових суб'єктів сільськогосподарського господарювання як «аграрні кластери», які дадуть можливість іноземним інвестиціям та новітнім технологіям зайти в аграрний сектор економіки нашої країни. Таким чином, ми глибоко переконані в необхідності розробити та прийняти на законодавчому рівні Закон України «Про аграрні кластери», який врегулював би правову природу та правовий механізм діяльності таких суб'єктів аграрного господарювання. Окрім цього, ми пропонуємо внести доповнення до гл. 12 Господарського кодексу України та включити до переліку організаційно-правових форм господарювання поняття «аграрний кластер», визначивши його правовий статус, особливості управління, майнові відносини та правову специфіку припинення діяльності й вихід учасників з такого типу аграрно-господарського об'єднання. Також ми вважаємо, що необхідно проводити активну державно-правову політику щодо створення умов для розвитку кластерного руху в Україні через прийняття відповідних державних програм на законодавчому рівні, які будуть забезпечувати комплексну підтримку розвитку такого аграрного бізнесу в нас. Завершальним аспектом проведення земельної та аграрної реформи, на наше переконання, є встановлення правових особливостей права користування та права власності землями сільськогосподарського призначення для «аграрних кластерів», що, безумовно, покращить економічний потенціал нашої держави.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526–р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3a39vJT>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення. Закон України від 31.03.2020 р. № 20. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3rxOpJy>.
3. Аграрна політика та земельні відносини / Г. М. Калетнік, І. В. Гончарук, Т. В. Ємчик, С. М. Лутковська. Вінниця : Вінн. нац. аграр. ун-т, 2020. 307 с.
4. Сидоров Я. Державна політика розвитку кластерів як складова частина формування інноваційної моделі сільського господарства: аграрно-правовий погляд. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 2. С. 115–120.
5. Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин. Указ Президента України від 15.10.2020 р. № 449. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3jxnIHP>.
6. Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2020 р. № 1113. *Урядовий портал*. URL : <http://bit.ly/3cXPKW0>.

7. Про затвердження положення про порядок створення та функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.1996 р. № 549. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3p2MqLL>.
8. Пахомова А. О. Правові засади розвитку кластерних формувань в аграрній сфері. *Правова позиція*. 2019. № 1 (22). С. 37–43.
9. Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL : <https://bit.ly/36Xd42D>.
10. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року. Закон України від 18.10.2005 р. № 2982–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/2MSxxib>.
11. Про затвердження Державної цільової програмами розвитку українського села на період до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/2YZхu6q>.
12. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 20–21. Ст. 144.
13. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768–III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3bvab8m>.
14. *Настечко К. О.* Оформлення права на земельні ділянки. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 240 с.
15. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Надійшла до редакції 02.12.2020

Anna MISINKEVYCH

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

The Legal Problems of Functioning of the Agrarian Clusters in the Conditions of Opening of the Land Market in Ukraine

It is devoted to the study of the legal nature of the «agrarian cluster» as a new business entity in the agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of opening the land market and decentralization of agricultural lands. The scholar examines the decree of the President of Ukraine and the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which allow territorial communities to dispose of agricultural land at the local level and thus develop agricultural business at the regional level in terms of «agricultural cluster». The author analyzes the legislative support for the activities of «agricultural clusters» in our country through the prism of land law, agricultural law, commercial law and the provisions of scientific doctrine. The main programs of the Government of Ukraine for the last ten years, which were related to the development of the cluster movement in the country, are studied. The legal definition of «agrarian cluster» is studied through the prism of scientific doctrine and foreign experience and the author's interpretation of this legal institution is offered, which must be included in our current agrarian and commercial legislation. In addition, the author reveals the fundamental legal problems that exist in law on the legal regulation of «agricultural clusters in Ukraine and offered to take a special legal act that would regulate the relationship of these agricultural and amend the commercial legislation. The scientist emphasizes in the article the need to develop and adopt a special state and legal program at the legislative level, which will provide financial, legal, economic, investment and

organizational conditions for the creation and operation of «agricultural clusters» in the country and attract foreign investors. Moreover, in the scientific work analyzing the current land legislation and proposes to resolve the legal issue of ownership and use of agricultural land for commercial agriculture «agricultural clusters in the functioning of the land market in subsequent years in Ukraine.

Keywords: *agricultural cluster, legal nature, legal mechanism, state and legal regulation, agribusiness, innovative technologies, agroeconomic complex, land legislation, agricultural legislation, land market, foreign investments.*